

A KRITIKUS OSTROMA

Ez esetben telitalálat a (pompás) rovatcím: lakásában író és asztal külön két fogalom. Egyéniség mindkettő, a maga nemében. Az író hoszszú, az asztal kerek. Sőt az utóbbi még szimbolikus is. Szobájában naponta nonstop kerekasztal-értekezletek zajlanak drámákról, novellákról, regényekről, kritikákról, mert ő a legokosabb itt a Kétvízközben. Szereti a gondolatot, és sokért nem adná, ha vagánynak látszanék. Erényei ellenére gyakran kerül ki vesztesen küzdelmekből, de halálos biztonsággal ismer fel minden gépkocsimárkát. Azt is mondhatnám, hogy vívódó ember, ám az utóbbi időben szakált növesztett.

— *Könyved miért A lehetetlen ostroma?*

— Mert a cím mögött az irodalomról vallott legmélyebb meggyőződésem rejlik. Azt hiszem ugyanis, hogy az irodalom és a művészet általában annyit ér, amennyire a lehetetlent ostromolja, a soha meg nem valósíthatót, egyszerűen az eszményt. Adva van ugyanis a lét egyrészt, másrészt pedig a létezés körülményeivel elvileg soha ki nem békülő lelkiismeret, amely mindig eszményt fogalmaz a kényszerűségbe beletörődő emberiség számára: a humánus mércéjét, az abszolútumot. A lét ilyenformán a meghatározottság, a kényszerűség birodalma, a humánus mércéje azonban a szabadság tartományából való. Szerencsés történelmi feltételek között a kettő megközelelti egymást, de olyan szerencsés feltételeket eddig még nem hozott létre a történelem, hogy tökéletesen azonosak lennének, s megfogalmazott eszményre már ne is legyen szükség, mert eszményi maga a valóság. Ez a vélekedés, lehet, nem felel meg tökéletesen a hegeli megfogalmazásnak, mely szerint: a szabadság felismert szükségesség. A hegeli szabadságeszmény az élet determináló erőit gyakorlati okossággal irányító emberekre szabott, de nem elégítheti ki a művészt, aki arra született, hogy sose törődjék bele abba, ami adva van, akkor se, ha ez jobb a történelmi előzménynél. Röviden szólva a cím — *A lehetetlen ostroma* — a mindenkori valósággal szemben hirdetett mindenkori abszolútum igénye ... Akinek esze

van, tudja, hogy az abszolútum megvalósíthatatlan, de akinek lelkiismerete van, az nem mondhat le hirdetéséről. Ez véleményem szerint az irodalom mindenkori feladata: nem a körülményekhez való alkalmazkodásra, hanem a lelkiismeret szabadságára való készítés. Szabadságon, a társadalmi szabadságon túlmenően a lélek, a szellem szabadságát, a személyiség integritását értem. Ilyen értelemben nemcsak az az író ostromolja a lehetetlent, aki a forradalmat hirdeti, hanem az is, aki a tavaszról, a gyerekeről ír, az egyén önmegismeréséről, érzelmi-lelki feltárulkozásáról.

— *Tehát az abszolútum, vagyis a szabadság az emberiség történelme során valósul meg?*

— Szerintem az emberiség történelme során — nem valósul meg. Nem, mert az egyre magasabb szinten kialakuló valóság talaján újabb elérhetetlenségek felé mutat, s akkor a művész, szemben a gyakorlati emberrel, aki a viszonylagos fejlődést veszi számba, ismét csak a lehetetlent ostromolja.

— *Mindez, amit elmondottál, Antigonét juttatja eszembe. Ennek az emberi-művészi igénynek Antigoné az irodalmi megtestesítője?*

— Antigoné és Élektra, Oidiposz és Oresztész, Ikarosz és Prométheusz, Romeo és Hamlet és Ádám. És Sziszüphosz, akit nem véletlenül parafrázál oly sűrűn a mai egzisztencialista irodalom, mint ahogy nem véletlen, hogy Nietzsche óta szakadatlan a modern európai gondolkodásban a naptól halálra perzselt hősök történetének újrafeldolgozása, mert ők az őspéldái a mindenkori adott valósággal szemben a mindenkori eszmény lázadásának.

— *Ezek szerint Antigoné Szophoklész írói önvallomása?*

— Amennyiben önvallomás minden irodalmi eszme, a valóság pedig csak ürügy annak elmondására. Ne essék azonban félreértés, amiért a fentebb felsoroltak mind tragikus példák. Az eszményi abszolútum meghirdetése legkristályosabban ezekben fogalmazódik meg, de nemcsak ezekben. A tragikomikus Akakij Akakijevecs vagy Don Quijote, a heroikus Aeneas vagy Mucius Scaevola, a szívderítő magyar Lúdas Matyi, a román Păcală, a flamand Till Eulenspiegel mind ezt az eszményt célozza valami-

lyen módon. Sőt még a szatirikusan nevetségesben vagy az ártatlan bájban fogant gondolat is.

— *Mennyiben bonyolítja ezt a tételt az az általad is megfogalmazott ellentmondás, hogy az általánosan humanus Antigonének az adott társadalmi-történelmi helyzetben Kreóonnal szemben, aki az államiságot képviseli, nincsen igaza?*

— Antigonének igaza van ideálisan. Csak reálisan nincs igaza. Meg is fordíthatjuk: Kreónnak nincs igaza ideálisan, de ami a valóságot illeti, az ő oldalán áll az igazság. Mondhatnám úgy is: Kreón a meghatározottság igazságát képviseli, Antigoné a személyiség szabadságát. Kreónt tudomásul kell venni, hirdetni azonban Antigonét kell. Más kérdés — bár ez már túlságosan elméleti, ne mélyítsük tovább —, hogy a szabadságvágy a maga kiüttlalanságában sűrűn keresi a megoldást tulajdon meghaladott múltjában. Ez gyakori az antik görögök óta a romantikusokon át napjainkig.

— *Mindeddig világirodalmi példákról volt szó, hogyan viszonyulnak az itt elhangzottak könyvedhez, amely szinte kizárólag hazai irodalmi jelenségeket értékel?*

— Remélem, könyvem címe fedi valamelyest a tartalmát. Irodalmunkban mindig is azok a jelenségek érdekeltek, amelyekben felfedeztem valamit eszmény és valóság ellentmondásának megragadásából. Ahol velem egybecsengően, ott méltatóan beszéltem róluk, ahol beletörődés, szkepticizmus, apologetika vagy pesszimizmus okából velem ellentétben, ott tiltakozóan foglalkoztam velük. Még csak annyit: az eddigiekből talán kiderül, hogy ott teljes a rezonancia köztem és a mű között, ahol azt hallok ki az írásból, amit magam is hiszek: a világ sokkal jobba nem tehető, de annál inkább nem szabad lemondanunk a megjobbításáról. Ezért is szeretem a jelenkori világirodalomból legjobban Camust.

— *A jelek szerint azonban mégis a hazai írókat szereted a legjobban, hiszen Camusról nincs is írás a kötetben.*

— A hazaiakhoz értek a legjobban. Ugyanis a kritikai műkedvelést — mint a dilettantizmust általában — gyűlölöm. Az ember tegye hasznossá magát. Mi újat mondhatnék én a világirodalom klasszikusairól vagy je-

lenkori nagyjairól? Az elmondottak ismétlésének pedig semmi értelme, még akkor sem, ha jámbor ismeretterjesztő haszonnal rendelkezik. A hazai irodalmi jelenségekhez, remélem, belülről értek, ennek az irodalomnak kortársa és részese vagyok. Erről, ha egyéb — úgy értem, saját fogyatékoságomból fakadó — akadálya nincs, mondhatok érdemlegeset. Éppen ezért fájjalom, hogy hiányzik a kötetből néhány név: Bajor, Kányádi, Szilágyi Domokos és Palocsay Zsigmond neve. Csak magam vagyok hibás érte, mégis csonkának érzem emiatt a kötetet. Akiket eszmeileg egyetértően ennyire szeretek, azoknak nem volna szabad hiányozniuk a könyvemből.

— *Arról beszéltél, mi hiányzik abból, amit szeretsz, mondd hát azt is el, a megjelent anyagból mit szeretsz?*

— Inkább mégis arról beszélnék, hogy mit nem szeretek. Mindenekelőtt: életben, irodalomban egyaránt viszolygok a heterogenitástól, márpedig könyvem meglehetősen heterogén. Úgy értem: tematikailag. Eszmeileg, remélem, nem, mert az már eklekticizmus volna. Bevallom: ha a kiadó engedi, a nyomdából veszem vissza a kötetet. Talán egy-másfél évi munka hiányzik, hogy a meglevő anyaghoz még egyszer ennyit hozzáírva valami olyasmit prezentálhattam volna, ami jelenkori hazai irodalmunk egységes, bár tematikailag korántsem teljes képe lehetne. Akkor *Irodalmunk jelenkora* címmel tehettem volna közzé, a következő ciklus-beosztás szerint: 1. költők, 2. elbeszélők, drámaírók, 3. problémák és jelenségek. Így kialakulna valami, ami nekem is tetszene. S ha mégsem alakult ki, valamiképpen ez is a lehetetlen ostromához tartozik.

— *Így is sokat késett a kötet, hiszen már húsz éve írsz, és ez az első könyved.*

— Ez viszont már a kényszerűség birodalmához tartozik. A teljességről és az abszolútumról vallott igényeim szerint várhattam volna még húsz évet. Volt miből selejtezni, hogy a végén ne legyek megelégedve. Rengeteg rossz minőségűt írtam a múltban. Okát magamban is megtalálhatom, nemcsak a körülményekben. Lehet, túl nagy véleménnyel vagyok az irodalom hatásáról, s ezért úgy érzem: semmint nem nagyon jelentőset, inkább semmit se adjak közre ezentúl.

— *Am a kritikus nemcsak emlékművet emel, utcát is kell sepernie.*

— Tegye bár egyiket vagy másikat, tulajdon emlékművén dolgozik. Mint ahogy a szépíró is, írjon bár tárcanovellát vagy folyamregényt, szintén életművét építi.

— *Az eddigiekből tehát mi vonható le kritikai írással kapcsolatos eszményeidet illetően?*

— Hosszú volna kifejteni. Foglaljuk pontokba: 1. Ha az irodalom valamilyenképpen az élet reflexiója, akkor az irodalom kritikája az élet kritikájával kezdődik. Ehhez szigorúan ragaszkodom. 2. Ami az első pontból következik: a kritika legyen elfogult; elfogult esztétikai eszményei javára. Ez is tetszik, az is tetszik alapon jelentős irodalombírálat nem születhetik. Más kérdés viszont, hogy a jó kritikus ezt is érti, azt is érti. 3. Kompetencia nélkül nincs irodalomkritika. A kompetenciának van egy tárgyi és van egy alanyi mozzanata. Az elemzés legyen objektív, az értékítéletnek viszont szubjektívnek kell lennie. 4. A jó irodalomkritikus maga is művész, akárcsak a szépíró. A jó kritika újrafogalmazhatatlan, akár a novela. Viszolygok a tankönyv-stílusú kritikusoktól.

— *E pontokba szedett ars poeticából rengeteg kérdés következne, maradjunk mégis csak egynél: kapcsolódhatik-e egy kritikus egy nemzedékhez?*

— Kapcsolódhatnak. És kapcsolódik is, sajnos, sűrűbben a kelleténél. Jobb szeretem, ha egy áramlathoz kapcsolódik. A nemzedéki igény nagyobbreszt csak látszat. Ha viszont nem az, akkor is nagyon mulékony. Az még senkit sem tett jelentőssé, hogy az első világháború idején tizedmagával volt húszéves. Picasso egy korosztályhoz tartozik, de nem korosztályt, hanem korszakot képvisel; nagy nemzedékét Matisse-szal, Braque-kal, Fernand Légér-vel együtt kubisták néven, tehát áramlatként tartja számon a művészettörténet. A Gruppe 47-ben sem az a fontos, hogy abban az évben egy korosztályként jelentkeztek, hanem, hogy azonos valóságfeltáró és eszmei igénnyel léptek porondra. Az angol „dühöngő ifjak” megnevezésből akár ki is maradhatna az „ifjú” minősítés, a dühös tiltakozás mozzanata fogja őket össze, s ezért irányzatként tartoznak együvé, nem generációként.

— *Könyved valóban magán viseli azt a stiláris mű-*

gondot, amit igényként említettél, egy jelenség azonban, úgy érzem, magyarázatra szorul: mi az oka annak, hogy bár könyved írásai esszéisztikusak, egyik sem esszé?

— Ez, sajnos, tény. Irigylem az esszéistákat, akik egy töredékből építményt tudnak emelni, egy villanást tartós fényvé tudnak varázsolni. Én, sajnos, analitikus fajta vagyok és némiképpen szintézisre törekvő. Az ilyen hajlandóság már eleve a tanulmány felé kényszeríti az embert. Nem azért művelem az elemző bírálatot és a tanulmányt, mert az irodalomkritika legmagasabb rendű válfajának tartom, hanem mert mást nem tudok. Meggyőződésem szerint a zeneszerző sem azért komponál szimfóniát vagy zenekari versenyművet, mert kiszámította, hogy az értékesebb, mint a dal vagy az induló. Fogadjuk el tehát, hogy az irodalomkritikus e tekintetben is író, és éppen annyira alkati kérdés nála, hogy esszét ír-e, tanulmányt vagy irodalomtörténetet, mint mondjuk a drámaíró esetében, akitől szintén nem lehet megkövetelni, hogy írjon lírai verset is. Az esszére emlékeztető stílus nálam szintén alkati. Ki nem állhatom a tudóskodást, a körülményeskedést és főleg azt a hiedelmet, amit a taplókedélyűek szeretnek fenntartani, miszerint a tárgy kezelése csak akkor komoly, ha az előadás módja szárazon tárgyilagos. Az irodalom élmény. Irodalomról élménytelenül és élményközvetítés nélkül nem érdemes beszélni. Ha az elemzés tudományos igényű, attól még a közlés lehet akár fecsegő is. Ezt ismét csak önvédelemből mondom, mert amennyire alkati sajátosságom, hogy csak elemezni tudok, ugyanúgy alkati kényszerből írok úgy, ahogy beszélek.

— *Az új kötetedre ismét húsz évet várunk?*

— Ha megint beleütközöm ostoba teljesség-igényembe, akkor igen. Ha képességeim utolérik igényeimet, akkor megelégszem a kötelező horatiusi kilenc évvel.

1968